

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
 เมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑
รู้สภาวะ รู้อย่างไร

วัดนี้เราไม่ปฏิบัติตามความรู้ความเห็นความต้องการของคน แต่เราปฏิบัติเพื่อหลักธรรมหลักวินัย หลักศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เพื่อประชาชนทั้งแผ่นดินซึ่งอาศัยศาสนา อันเป็นหลักปกครองที่ถูกต้องดีงาม ที่เนื่องมาจากการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องด้วยดี ของพระเถระ ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนาของประชาชนชาวพุทธ เพราะฉะนั้นเราจึงไม่สนใจที่จะปฏิบัติต่อผู้ใดเพราะความเกรงใจเป็นใหญ่ ให้นอกเหนือจากธรรมจากวินัยอันเป็นหลักศาสนาไป หากใจเกิดโอนเอนไปตามความรู้ความเห็นของผู้หนึ่งผู้ใด หรือของคน หมู่มากซึ่งหาประมาณไม่ได้แล้ว วัดและศาสนาก็จะหาประมาณหรือหลักเกณฑ์ไม่ได้ วัดที่เอนเอียงไปตามโลกโดยไม่มีเหตุผลเป็นเครื่องยืนยันรับรอง ก็หาเขตหาแดนหาประมาณไม่ได้ และจะกลายเป็นวัดไม่มีเขตมีแดนไม่มีกฎเกณฑ์ ไม่มีเนื้อหนังแห่งศาสนาติดอยู่บ้างเลย

ผู้หาของดีมีคุณค่าไว้เทิดทูนสักการบูชาก็คือคนฉลาด จะหาของดี เนื้อแท้ไว้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจก็จะหาไม่ได้เลย เพราะมีแต่สิ่งจอมปลอมเหลวไหล เต็มวัดเต็มวาเต็มพระเต็มเถระเถรชี เต็มไปหมดทุกแห่งทุกหนตำบลหมู่บ้าน ไม่ว่าวัดไม่ว่าบ้าน ไม่ว่าจะทางโลกทางธรรม คละเคล้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความจอมปลอมหลอกลวงหาสาระสำคัญไม่ได้

ด้วยเหตุนี้จึงต้องแยกแยะออกเป็นสัดส่วนว่า ศาสนธรรมกับโลกแม้อยู่ด้วยกันก็ไม่เหมือนกัน พระเถรวัดวาอารามศาสนา ตั้งอยู่ในบ้านตั้งอยู่นอกบ้าน หรือตั้งอยู่ในป่าก็ไม่เหมือนบ้าน คนมาเกี่ยวข้องก็ไม่เหมือนคน ต้องเป็นวัดเป็นพระ เป็นธรรมวินัยอันเป็นตัวของตัวเองอยู่เสมอ ไม่เป็นน้อย ไม่ขึ้นกับผู้ใดสิ่งใด หลักนี้จึงเป็นหลักสำคัญที่จะสามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจของคนที่มีความเฉลียวฉลาด หาหลักความจริงไว้เป็นที่สักการบูชาหรือเป็นขวัญใจได้ เราคิดในแง่นี้มากกว่าแง่อื่น ๆ แม้พระพุทธเจ้าผู้เป็นองค์ศาสดาก็ทรงคิดในแง่นี้เหมือนกัน ดังจะเห็นได้ในเวลาที่พระองค์ประทับอยู่โดยเฉพาะกับพระนาคิตะเป็นต้น

เวลามีประชาชนส่งเสียงเอิกเกริกเฮฮาเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงรับสั่งว่า นาคิตะ นั่นใครส่งเสียงอีกทีก็ว่านวยกันมานั้น เหมือนชาวประมงเขาแย่งปลากัน เราไม่ประสงค์สิ่งเหล่านี้ซึ่งเป็นการทำลายศาสนา ศาสนาเป็นสิ่งที่รักษาไว้สำหรับโลกให้ได้

รับความร่มเย็นเป็นสุข เหมือนกับน้ำที่ใสสะอาดที่รักษาไว้แล้วด้วยดี เป็นเครื่องอาบดื่ม ใช้สอยแก่ประชาชนทั่วไปได้ด้วยความสะดวกสบาย ศาสนาก็เป็นเช่นน้ำอันใสสะอาด นั้น จึงไม่ต้องการให้ผู้หญิงผู้ใดเข้ามาบวกรบ ท้าศาสนาให้ขุนเป็นตมเป็นโคลนไป นี่คือ พระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงกับพระนาคิตะ

จากนั้นก็สั่งให้พระนาคิตะไปบอกเขาให้กลับไปเสีย กิริยาการแสดงออกเช่นนั้น กับเวลาคำคืนเช่นนี้ ไม่ใช่เวลาที่จะมาเกี่ยวข้องกับพระ ซึ่งท่านอยู่ด้วยความวิเวกสังัด กิริยาที่สุภาพดีงามเป็นสิ่งที่มนุษย์ผู้ฉลาดคัดเลือกมาใช้ได้ และเวลาอื่นมีถมไป เวลาที่ท่านต้องการความสังัด จึงไม่ควรมารบวกรบท่านให้เสียเวลาและลำบาก โดยไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด นี่คือหลักดำเนินอันเป็นตัวอย่างจากองค์ศาสดาของพวกเรา ไม่ใช่จะคลุกคลีติดโม่งกับประชาชนญาติโยมโดยไม่มีขอบเขตเหตุผล ไม่มีกฏมีเกณฑ์ ไม่มีเวลาล่าเวลาดังที่เป็นอยู่ ซึ่งราวกับศาสนาและพระเถรเราเป็นโรงกลั่นสุรา เป็นเจ้าหน้าที่จ่ายตักจ่ายสุราให้ประชาชนยัดไปมอมเมากันไม่มีวันสร้างชา แต่ศาสนาเป็นยาแก้ความเมา มัว พระเถรเป็นหมอรักษาความเมา มัวของตนและของโลก ไม่ใช่ช่างจ่ายสุราเครื่องมีนเมาจนหมดความรู้สึกลงในความนี้กระดากอาย

ใครก้าวเข้ามาวัดก็ว่าเขาเลื่อมใสศรัทธา อนุโลมผ่อนผันไปจนลืมนื้อลืมนตัวลืมนธรรมลืมนวินัย ลืมกฏระเบียบอันดีงามของวัดของพระของเถรไปหมด จนกลายเป็นการทำลายตนเองและวัดวาศาสนาให้เสียไปวันละเล็กละน้อย และกลายเป็นตมเป็นโคลนไปหมด ทั้งชาววัดชาวบ้านหาที่ยึดเป็นหลักเกณฑ์ไม่ได้ พระเต็มไปด้วยมูตรด้วยคูคือสิ่งเหลวไหลภายในวัดในตัวพระเถร

ด้วยเหตุนี้เราทุกคนผู้บวชในพระศาสนา จงสำนึกในข้อเหล่านี้ไว้ให้มาก อย่าเห็นสิ่งใดมีคุณค่าเหนือธรรมเหนือวินัย อันเป็นหลักใหญ่สำหรับรวมจิตใจของโลกชาวพุทธให้ได้รับความมั่นใจ ศรัทธาและร่มเย็น ถ้าหลักธรรมหลักวินัยได้ขาดหรือด้อยไปเสีย ประโยชน์ของประชาชนชาวพุทธที่จะพึงได้รับก็ต้องด้อยไปตาม จนถึงกับหาที่ยึดเหนี่ยวไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่ศาสนามีเต็มคัมภีร์โบลาน มีอยู่ทุกแห่งทุกหน พระไตรปิฎกไม่อดไม้อัน เต็มอยู่ทุกวัดทุกวา แต่สาระสำคัญที่จะนำมาประพฤติปฏิบัติ ให้ประชาชนทั้งหลายได้รับความเชื่อความเลื่อมใส ยึดเป็นหลักจิตหลักใจไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อเป็นประโยชน์หรือเป็นสิริมงคลแก่ตนนั้นกลับไม่มี ทั้ง ๆ ที่ศาสนายังมีอยู่ เราก็เห็นอย่างชัดเจนอยู่แล้วเวลานี้

หลักใหญ่ที่จะทำให้ศาสนาเจริญรุ่งเรือง และเป็นสักขีพยานแก่ประชาชนผู้เข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อหวังบุญและสิริมงคลทั้งหลายกับวัด ก็คือพระเถร ถ้าพระเถรตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมหลักวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ นั้นแลคือ ผู้รักษา

ไว้ซึ่งแบบฉบับอันดีงามแห่งพระศาสนาและมรรคผลนิพพานไม่สงสัย เขาจะยึดเป็นหลักเป็นหลักเป็นเกณฑ์ได้ เพราะคนในโลกนี้คนฉลาดยังมีอยู่มาก ส่วนคนโง่แม้มีมากจนล้นโลกก็หาประมาณไม่ได้ เมื่อถูกใจเขาเขาก็ชมเชย การชมเชยนั้นก็ชมเชยแบบความโง่ของเขา ไม่เกิดประโยชน์ ถ้าไม่พอใจก็ตำหนิติเตียน ความตำหนิติเตียนนั้น ก็ไม่เกิดประโยชน์แก่ทั้งเขาและเราด้วย แต่ผู้เฉลียวฉลาดชมเชยนั้นยึดเป็นหลักจิตใจได้ แก่เขาด้วยแก่เราด้วย เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ชมเชยพระสงฆ์ก็ชมเชยด้วยหลักความจริง ความฉลาด พระสงฆ์ผู้ตระหนักในเหตุผลก็สามารถทำตนให้เป็นเนืองนิตย์ของเขาได้ด้วย เขาก็ได้รับประโยชน์ด้วย แม้ตำหนิก็น่ามีเหตุผลที่ควรยึดเป็นคติได้ ด้วยเหตุนี้เราผู้ปฏิบัติพึงตระหนักในข้อนี้ให้ดี

ไปที่ไหนอย่าลืมเนื้อลืมนิ้วว่าตนเป็นนักปฏิบัติ เป็นองค์แทนพระศาสดาในการดำเนินพระศาสนา และประกาศพระศาสนาด้วยการปฏิบัติ โดยไม่ลืมนิ้วกับต้องประกาศสั่งสอนประชาชนให้เข้าใจในอรรถในธรรมโดยถ่ายเดียว แม้เพียงข้อวัตรปฏิบัติที่ตนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบนั้น ก็เป็นทัศนียภาพอันดีงามให้ประชาชนเกิดความเชื่อความเลื่อมใสได้ เพราะการได้เห็นได้ยินของตนอยู่แล้ว ยิ่งได้มีการแสดงอรรถธรรม ให้ถูกต้องตามหลักของการปฏิบัติโดยหลักธรรมของพระพุทธเจ้าด้วยแล้ว ก็ยังเป็นการประกาศพระศาสนาโดยถูกต้องดีงาม ให้สาธุชนได้ยึดเป็นหลักใจ ศาสนาก็มีความเจริญรุ่งเรืองไปโดยลำดับในหัวใจชาวพุทธ

อยู่ที่ใดไปที่ใดอย่าลืมหลักสำคัญคือศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักงานสำคัญของพระ นี้แลคือหลักงานสำคัญของพระเราทุกรูป ที่เป็นศากยบุตรพุทธชินโรสปราภุ ในพระพุทธศาสนาว่าเป็นลูกศิษย์พระตถาคต เป็นอยู่ที่ตรงนี้ ไม่ได้เป็นอยู่เพียงโกนผมโกนคิ้วนุ่งเหลืองห่มเหลืองเท่านั้น อันนั้นใครทำเขาก็ได้ไม่สำคัญ สำคัญที่การประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ของตน ศีลพยายามระมัดระวังรักษาอย่าให้ขาดให้ต่างพร้อย มีความระเวียงระวังอยู่ทุกอิริยาบถด้วยสติปัญญาของเรา อะไรจะขาดตกบกพร่องไปก็ตาม ศีลอย่าให้ขาดตกบกพร่อง เพราะเป็นสมบัติอันสำคัญประจำกับเพศของตน หวังพึงเป็นพึ่งตายกับศีลของตนโดยแท้

สมาธิที่ยังไม่เกิดก็พยายามฝึกฝนอบรมตัดแปลงจิตใจ ฝ่าฝืนทรนจิตใจตัว พยศเพราะอำนาจของกิเลสนั้น ให้เข้าสู่เงื้อมมือของความเพียร มีสติปัญญาเป็นเครื่องสกัดลัดกันความคะนองของใจ ให้เข้าสู่ความสงบเย็นใจจนได้ นี่ก็เป็นสมาธิสมบัติสำหรับพระเรา ปัญญาคือความฉลาด ปัญญาจะใช้ได้ในที่ทุกสถานตลอดกาลทุกเมื่อ ไม่ว่ากิจการภายนอกภายในให้นำปัญญาออกใช้เสมอ ยิ่งเข้าสู่ภายในคือการพิจารณา กิเลสอาสวะประเภทต่าง ๆ ด้วยแล้ว ปัญญาจึงเป็นของสำคัญมาก ปัญญากับสตินี้แยก

กันไม่ออก จะต้องทำหน้าที่ไปพร้อม ๆ กัน สติเป็นผู้ควบคุมงานคือปัญญาที่กำลังทำงาน หากสติได้ผลไปเมื่อไรงานนั้นก็สำเร็จเต็มเม็ดเต็มหน่วย เพราะฉะนั้นสติจึงเป็นธรรมจำเป็นที่จะต้องแนบนำในงานของตนอยู่เสมอ นี่คืองานของพระ ให้ท่านทั้งหลายจำไว้อย่างถึงใจตลอดไป อย่าชินชา จะกลายเป็นพระหน้าด้านไปโดยที่โลกเขาเคารพกราบไหว้ทุกวันเวลา

ออกพรรษานี้ต่างองค์ต่างก็ต้องพลัดพรากจากกันไป ตามหน้าที่และความจำเป็น และกฎคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ห้ามไม่อยู่ เพราะเป็นคติธรรมดา เป็นเรื่องใหญ่ แม้ตัวผมเองก็ไม่ได้แน่ใจว่าจะอยู่กับท่านทั้งหลายไปนานสักเท่าไร เพราะอยู่ใต้กฎอนิจจังเหมือนกัน ในขณะที่อยู่ด้วยกัน พึงตั้งใจสำเหนียกศึกษาให้ถึงใจ สมกับเรามาศึกษาอบรมและประพฤติปฏิบัติ

คำว่าปัญญาดังที่กล่าวเมื่อสักครู่นี้ คือการพิจารณาคลีคลายดูส่วนต่าง ๆ ที่มาเกี่ยวข้องทั้งภายนอกภายใน (ต้องขออภัยท่านนักธรรมะด้วยกันทั้งหญิงทั้งชายที่ตกอยู่ในสภาพอย่างเดียวกัน กรุณาพิจารณาเป็นธรรม) รูป ส่วนมากก็เป็นรูปหญิง-ชาย ในหลักธรรมท่านกล่าวไว้ว่า ไม่มีรูปใดที่จะเป็นข้าศึกแก่เพศสมณะเรายังกว่ารูปหญิง-ชาย เสียงหญิง-ชาย กลิ่นหญิง-ชาย รสของหญิง-ชาย เครื่องสัมผัสถูกต้องของหญิง-ชาย นี้เป็นเอกที่จะให้เป็นโทษเป็นภัยแก่สมณะ ให้พึงสำรวมระวังให้มากยิ่งขึ้นกว่าการสำรวมระวังในเรื่องอื่น ๆ สติปัญญาก็ให้คลีคลายจุดที่สำคัญนี้มากยิ่งขึ้นกว่าคลีคลายการงานอย่างอื่น ๆ

รูป ก็แยกแยะดูด้วยปัญญาให้เห็นชัดเจน คำว่ารูปหญิง-ชายนั้นให้ชื่อตามสมมุติ ความจริงแล้วไม่ใช่หญิง-ชาย เป็นรูปธรรมดาเหมือนเรา ๆ ท่าน ๆ มีหนังหุ้มห่อทั่วสรรพางค์ร่างกาย เข้าไปภายในก็มีเนื้อ มีหนัง มีเอ็น มีกระดูก เต็มไปด้วยของปฏิญกุลโสโครกด้วยกัน ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดอาการใดที่ผิดแปลกจากรูปของเราไปเลย เป็นแต่เพียงว่าความสำคัญของใจนั้นมันว่าเป็นหญิง-ชาย คำว่าเป็นหญิง-ชายนั้น มันสลักลงไปภายในจิตใจอย่างลึกซึ้งด้วยความสำคัญของใจเอง ทั้งที่ไม่เป็นความจริง เป็นความสำคัญต่างหาก

เสียงก็เหมือนกัน เสียงก็เป็นเสียงธรรมดา แต่เราหมายไปว่าเป็นเสียงวิสภาค เพราะฉะนั้นจึงทิ่มแทงเข้าไปในหัวใจบุรุษอย่างฝังลึก เฉพาะอย่างยิ่งนักบวชเรา และแทงทะลุเข้าไปจนลึมนเนื้อลึมนตัว ชั่วหัวใจขาดสะบั้นทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ ชั่วหัวใจขาดเปื่อยเน่าเฟะแต่ไม่ตาย เจ้าตัวกลับเพลินฟังเพลงเสียงชั่วหัวใจขาดอย่างไม่มีวันจิตจางอัมพ

กลิ่น ก็กลิ่นธรรมชาติเหมือนเรานี่เพราะเป็นกลิ่นคน ถึงจะเอาน้ำอบน้ำหอมจาก เมืองเทพเมืองพรหมที่โหมมาประมาชโลม ก็เป็นกลิ่นของอันนั้นต่างหาก ไม่ใช่กลิ่น ของหญิง-ชายแท้แม่นิดเดียวเลย จงพิจารณาแยกแยะออกดูให้ละเอียดถี่ถ้วน

รสก็เพียงความสัมผัสกัน การสัมผัสก็ไม่เห็นผิดแปลกอะไรกับอวัยวะเราสัมผัส อวัยวะเราเอง อวัยวะนั้น ๆ ก็เป็นดิน น้ำ ลม ไฟ เหมือนกัน ไม่เห็นมีอะไรผิดแปลกกัน แน่ เราต้องพิจารณาให้ชัดเจนอย่างนี้ แล้วก็พิจารณาตนเทียบเคียงกับรูป, เสียง, กลิ่น, รส, เครื่องสัมผัส ของคำว่าหญิง-ชายนั้น เข้ามาเทียบเคียงกับรูปเสียงกลิ่นรส ของเรา ก็ไม่มีอะไรผิดแปลกกันโดยหลักธรรมชาติโดยหลักความจริง นอกจากความ เสกสรรปั้นยอของใจที่มันคิดไปเสกสรรไปเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้จึงต้องอาศัยปัญญาพิจารณาคลีคลาย อย่าให้ความสำคัญในแง่ใดแง่ หนึ่งที่จะเป็นข้าศึกแก่ตนเข้ามาแทรกสิงหรือทำลายจิตใจของตนได้ ให้สลัดปัดทิ้ง ด้วย ปัญญาอันเป็นความจริง ลงสู่ความจริงว่า สักแต่ว่ารูป สักแต่ว่าเสียง สักแต่ว่ากลิ่น สัก แต่ว่ารส สักแต่ว่าเครื่องสัมผัส ที่ผ่านแล้วหายไป ๆ ทั้งหมด เช่นเดียวกับสิ่งอื่น ๆ นี่คือการ พิจารณาถูกต้อง และสามารถถอดถอนความยึดมั่นสำคัญผิดกับสิ่งนั้น ๆ ได้โดย ลำดับไม่สงสัย

จะพิจารณาไปในวัตถุสิ่งใดก็ตามในโลกนี้ มันเต็มอยู่ด้วยกองอนิจจัง ทุกข์ อนต ตา หากความจริงถาวรไม่ได้ อาศัยสิ่งใดสิ่งนั้นก็พังลงไป วัตถุสิ่งใดก็ตาม ขึ้นชื่อว่ามี อยู่ในโลกนี้แล้วแต่สิ่งที่จะต้องพังทลาย เขาไม่พังเราก็พัง เขาไม่แตกเราก็แตก เขา ไม่พลัดพรากเราก็พลัดพราก เขาไม่จากเราก็จาก เพราะโลกนี้เต็มไปด้วยความจาก ความพลัดพรากกันอยู่แล้วโดยหลักธรรมชาติ ให้พิจารณาอย่างนี้ด้วยปัญญาให้ชัดเจน ก่อนหน้าที่สิ่งเหล่านั้นจะพลัดพรากจากเรา หรือเราจะพลัดพรากจากสิ่งเหล่านั้น แล้ว ปล่อยาวไว้ตามเป็นจริง เมื่อเป็นเช่นนั้นจิตใจก็มีความสุข นี่พูดถึงขั้นปัญญาในการ พิจารณารูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสต่าง ๆ ทั้งข้างนอกข้างใน ทั้งส่วนหยาบ ส่วน ละเอียด ย่อมพิจารณาในลักษณะเหล่านี้ทั้งสิ้น

สมาธิก็อธิบายบ้างแล้ว คำว่าสมาธิคือความแนบแน่นมั่นคงของใจ เริ่มตั้งแต่ ความสงบสุขเล็ก ๆ น้อย ๆ ของใจขึ้นไปจนถึงความสงบสุขละเอียดมั่นคง ใจถ้าไม่ได้ ฝึกหัด ไม่ได้ตัดแปลง ไม่ได้บังคับทรมานด้วยอุบายต่าง ๆ มี สติ, ปัญญา, ศรัทธา, ความเพียร เป็นเครื่องหนุนหลังแล้ว จะหาความสงบไม่ได้จนกระทั่งวันตาย ตายก็ตาย ไปเปล่า ๆ ตายด้วยความฟุ้งซ่านวุ่นวายส่ายสั่นกับอารมณ์ร้อยแปด ไม่มีสติรู้สึกตัว ตายด้วยความไม่มีหลักมีเกณฑ์เป็นที่ยึดอาศัย ตายแบบว่าวเชือกขาดอยู่บนอากาศ ตามแต่จะถูกลมพาพัดไปไหน แม้ยังอยู่ที่อยู่ด้วยความไม่มีหลักมีเกณฑ์ เพราะความ

ลืมหัดประมาทหาเหตุผลเป็นเครื่องดำเนินไม่ได้ อยู่แบบเลื่อนลอย คนเราทั้งคนถ้าอยู่แบบเลื่อนลอยไม่หาหลักที่ดียึด ก็ต้องไปแบบเลื่อนลอย จะเกิดผลประโยชน์อะไร หาความดีความแน่ใจในคติของตนที่ไหนได้ เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่รู้ ๆ อยู่อย่างนี้จงสร้างความแน่นอนขึ้นที่ใจของเรา ด้วยความเป็นผู้หนักแน่นในสารคุณทั้งหลาย จะแน่วตัวเองทั้งยังอยู่ตลอดเวลาตายไป ไม่สะทกสะท้านหัวนไหวกับความเป็นความตาย ความพลัดพรากจากสัตว์แลสังขารที่ใคร ๆ ต้องเผชิญด้วยกัน เพราะมีอยู่กับทุกคน

ปัญญาไม่ใช่จะเกิดขึ้นในลำดับที่สมาธิคือความสงบใจเกิดขึ้นแล้ว แต่ต้องอาศัยความฝึกหัดคิดค้นคว้าความพินิจพิจารณา ปัญญาจึงจะเกิดขึ้น โดยอาศัยสมาธิเป็นเครื่องหนุนอยู่แล้ว ลำพังสมาธินั้นจะไม่กลายเป็นปัญญาขึ้นมาได้ ต้องเป็นสมาธิอยู่โดยดี ถ้าไม่ใช้ปัญญาพิจารณาต่างหาก สมาธิเพียงทำให้จิตมีความเอิบอ้อมมีความสงบตัว มีความพอใจกับอารมณ์คือสมถธรรม ไม่หิวโหยในความคิดโน้นคิดนี้ ไม่วุ่นวายส่ายสั่นเท่านั้น เพราะจิตที่มีความสงบย่อมมีความเย็น ย่อมเอิบอ้อมในธรรมตามฐานแห่งความสงบของตน แล้วนำจิตที่มีความอ้อมในสมถธรรมนั้นออกพิจารณา คลี่คลายดูสิ่งต่าง ๆ ด้วยปัญญา ซึ่งในโลกนี้ไม่มีอันใดจะเหนือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไปได้ มันเต็มไปด้วยสภาพเดียวกัน จงใช้ปัญญาพินิจพิจารณา จะเป็นแง่ใดก็ตาม ตามแต่จริตนิสัยที่ชอบพอกับการพิจารณาในแง่ นั้น ๆ โดยยกสิ่งนั้นขึ้นมาพิจารณาคลี่คลายด้วยความสนใจ ใคร่รู้ใคร่เห็นตามความจริงของมันจริง ๆ อย่าสักแต่พิจารณาโดยปราศจากเจตนาปราศจากสติกำกับ

เฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอสุภะกับจิตที่เต็มไปด้วยราคะความกำหนัดยินดี นี่เป็นคู่ปรับหรือคู่แค้นกันได้ดีและดีมาก จิตมีราคะมากเพียงไรให้พิจารณาอสุภะอสุภะอสุภะมากเพียงนั้นหนักเพียงนั้น จนกลายเป็นป่าช้าฝังศพขึ้นให้เห็นประจักษ์ใจในร่างกายของเราทั่วโลกดินแดน ราคะตัณหาอันจะกำเรบขึ้นไม่ได้เมื่อปัญญาหยั่งรู้ว่ามีแต่ปฏิกุศลเต็มตัว ใครจะไปกำหนดยินดีในปฏิกุศล ใครจะไปกำหนดยินดีในสิ่งที่ไม่สวยไม่งาม ในสิ่งที่อดทนระอาใจ นี่เป็นยาระงับอสุภะอสุภะประการหนึ่ง เป็นยาแก้โรคราคะตัณหาขานานเอกขานานหนึ่ง เมื่อพิจารณาสมบุรณ์เต็มที่แล้วให้จิตสงบตัวลงไปในวงแคบ

เมื่อจิตได้พิจารณาอสุภะอสุภะหลายครั้งหลายหน จนเกิดความชำนาญพิจารณาคล่องแคล่วองไวทั้งรูปภายนอกทั้งรูปภายใน จะพิจารณาให้เป็นอย่างไรก็เป็นได้อย่างรวดเร็ว แล้วจิตก็จะรวมตัวเข้ามาสู่อสุภะภายใน และจะเห็นโทษแห่งอสุภะที่ตนวาดภาพไว้เห็นว่า เป็นเรื่องมายาประเภทหนึ่ง แล้วปล่อยวางทั้งสองเงื่อน คือเงื่อนอสุภะและเงื่อนสุภะ

ทั้งสุกะทั้งอสุกะสองประเภทนี้ เป็นสัญญาคู่เคียงกันกับเรื่องของราคะ เมื่อพิจารณาเข้าใจทั้งสองเงื่อนไขเต็มที่แล้ว คำว่าสุกะก็สลายตัวลงไปหาความหมายไม่ได้ คำว่าอสุกะก็สลายตัวลงไปหาความหมายไม่ได้ ผู้ที่ให้ความหมายว่าเป็นสุกะก็คือสุกะก็ ดีก็คือใจ ก็คือสัญญา สัญญาที่รู้เท่าแล้วว่าเป็นตัวหมาย เห็นโทษแห่งตัวหมายนี้แล้ว ตัวหมายนี้ก็ไม่สามารถที่จะหมายออกไปให้เจติตและยึดถือได้อีก นั่น เมื่อเป็นเช่นนั้นจิต ก็ปล่อยวางทั้งสุกะทั้งอสุกะคือทั้งสวयงามทั้งไม่สวयงาม โดยเห็นเป็นเพียงตุ๊กตา เครื่อง ฝึกซ้อมของใจของปัญญาในขณะที่จิตยังยึด และปัญญาพิจารณาเพื่อถอดถอนยังไม่ ชำนาญเท่านั้น

เมื่อจิตชำนาญ รู้เหตุผลทั้งสองประการคือ สุกะอสุกะนี้แล้ว ยังสามารถย้อน มาทราบเรื่องความหมายของตนที่ออกไปปรุงแต่งว่า นั่นเป็นสุกะนั่นเป็นอสุกะอีกด้วย เมื่อทราบความหมายนี้อย่างชัดเจนแล้ว ความหมายนี้ก็ดับลงไป และเห็นโทษแห่ง ความหมายนี้อย่างชัดเจนว่านี่คือตัวโทษ อสุกะไม่ใช่ตัวโทษ สุกะไม่ใช่ตัวโทษ ความ สำคัญว่าเป็นสุกะอสุกะต่างหากเป็นตัวโทษ เป็นตัวหลอกหลวงเป็นตัวให้ยึดถือ นั่นมัน ย่นเข้ามา นี่การพิจารณาย่นเข้ามาอย่างนี้และปล่อยวางโดยลำดับ

เมื่อจิตเป็นเช่นนั้นแล้ว เราจะกำหนดสุกะหรืออสุกะก็ปรากฏขึ้นอยู่ที่จิต โดยไม่ ต้องไปแสดงภาพภายนอกเป็นเครื่องฝึกซ้อมอีกต่อไป เช่นเดียวกับเราเดินทางและผ่าน สายทางไปโดยลำดับจะนั้น นิमितเห็นปรากฏอยู่ภายในจิต ในขณะที่ปรากฏอยู่ภายใน จิตนั้นก็ทราบแล้วว่า สัญญาตัวนี้หมายขึ้นมาได้แค่นี้ ไม่สามารถออกไปหมายข้างนอก ได้ แม้จะปรากฏขึ้นมาภายในจิตก็ทราบได้ชัดว่า สภาพที่ปรากฏเป็นสุกะอสุกะนี้ก็เกิด ขึ้นจากตัวสัญญาอีกเช่นเดียวกัน รู้ทั้งภาพที่ปรากฏขึ้นอยู่ภายในใจ รู้ทั้งสัญญาที่หมาย ตัวขึ้นมาเป็นภาพภายในใจอีกด้วย สุดท้ายสภาพภายในใจนี้ก็หายไป สัญญาคือความ สำคัญความหมายขึ้นมานั้นก็ดับไป รู้ได้ชัดว่าเมื่อสัญญาตัวเคยหลอกหลวงว่าเป็นสุกะ อสุกะ และเป็นอะไรต่ออะไรไม่มีประมาณ หลอกให้หลงทั้งสองเงื่อนไข ดับไปแล้ว สัญญาก็ดับไปด้วย ไม่มีอะไรจะมาหลอกใจอีก นี่การพิจารณาอสุกะ พิจารณาอย่างนี้ ตามหลักปฏิบัติ แต่เราจะไปหาในคัมภีร์หาที่ไหนก็ไม่เจอ นอกจากหาความจริงในหลัก ธรรมชาติที่มีอยู่กับกายกับใจ อันเป็นที่สถิตแห่งสังขารและสติปัญญาอันเป็นต้น และ สรุปลงในคัมภีร์ที่ใจนี้ จะเจอดังที่อธิบายมานี้

นี่เป็นรูป รูปกายก็ทราบได้ชัดว่า กายของเราทุกส่วนนี่ก็เป็นรูป มีอะไรบ้างในรูป นี้ อวัยวะทุกส่วนเป็นรูปทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็น ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อใน กระดูก ม้าม หัวใจ ตับ ปอด พังผืด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ล้วนแล้ว แต่เป็นรูป เป็นสิ่งหนึ่งต่างหากจากใจ จะพิจารณาเป็นอสุกะ มันก็ตัวอสุกะอยู่แล้วตั้ง

แต่เรายังไม่ได้พิจารณา และคำที่ว่าสิ่งนี้เป็นสุขะสิ่งนั้นเป็นอสุขะ ใครเป็นผู้ไปให้ความหมาย สิ่งเหล่านี้เขาหมายตัวของเขาเองเมื่อไร เขาบอกว่าเขาเป็นสุขะ เขาบอกว่าเขาเป็นอสุขะเมื่อไร เขาไม่ได้หมายไม่ได้บอกว่าจะอย่างไรทั้งสิ้น อันใดจริงอยู่อย่างไรมันก็จริงอยู่ตามสภาพของเขานั้นมาตั้งแต่เดิม และเขาเองก็ไม่ทราบความหมายของเขา ผู้ไปทราบความหมายในเขาก็คือสัญญา ผู้หลงความหมายในเขาก็คือสัญญาเอง ซึ่งออกจากใจตัวหลง ๆ เมื่อมารู้เท่าสัญญาอันนี้แล้ว สิ่งเหล่านี้ก็หายไปอีก ต่างอันก็ต่างจริง นี่คือการรู้เท่าหรือการรู้เท่าเป็นอย่างนี้

เวทนาคือความสุข ความทุกข์ เศษ ๆ ที่เกิดขึ้นจากร่างกาย กายก็เป็นธรรมชาติอันหนึ่งซึ่งมีอยู่ตั้งแต่ทุกข์ยังไม่เกิด ทุกข์เกิดขึ้น ทุกข์ตั้งอยู่ ทุกข์ดับไป กายก็เป็นกาย ทุกข์ก็เป็นทุกข์ ต่างอันต่างจริง พิจารณาแยกแยะให้เห็นตามความจริง สักแต่ว่าเวทนา สักแต่ว่ากาย ไม่นิยมว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขา เป็นของเราเป็นของเขา หรือของใคร เวทนามิใช่เรา ไม่เป็นของเรา ไม่เป็นของเขา ไม่เป็นของใคร เป็นแต่เพียงสิ่งที่ปรากฏขึ้นมาชั่วขณะแล้วดับไปชั่วกาลเท่านั้นตามสภาพของเขา ความจริงเป็นอย่างนี้

สัญญาคือความจำได้ จำได้เท่าไรไม่ว่าจำได้ใกล้ได้ไกล จำได้ทั้งอดีตอนาคต ปัจจุบัน จำได้เท่าไรความดับก็ไปพร้อม ๆ กัน ดับไป ๆ เกิดแล้วดับ ๆ จะมาถือว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลที่ไหน นี่หมายถึงปัญญาชั้นละเอียดพิจารณาหยั่งทราบเข้าไปตามความจริง ประจักษ์ใจตัวเองโดยไม่ต้องไปถามใคร

สังขารคือความคิดความปรุง ปรุงดีปรุงชั่วปรุงกลาง ๆ ปรุงเรื่องอะไรก็มีแต่เรื่องเกิดเรื่องดับ ๆ หาสาระอะไรจากความปรุงนี้ไม่ได้ ถ้าสัญญาไม่รับช่วงไปให้เกิดเรื่องเกิดราว สัญญาที่ทราบชัดเจนแล้ว อะไรจะไปปรุงไปรับช่วงไปยึดไปถือให้เป็นเรื่องยึดยาวต่อไปเล่า ก็มีแต่ความเกิดความดับภายในจิตเท่านั้น นี่คือนิมิต্তเป็นความจริงอันหนึ่ง อันนี้ท่านเรียกว่าสังขารขันธ ขันธ แปลว่ากอง แปลว่าหมวด รูปขันธ แปลว่ากองแห่งรูป สัญญาขันธ แปลว่ากองแห่งสัญญา หมวดแห่งสัญญา สังขารขันธ คือกองแห่งสังขาร หมวดแห่งสังขาร

วิญญานขันธ คือหมวดหรือกองแห่งวิญญานที่รับทราบในขณะสิ่งภายนอกเข้ามาสัมผัส เช่น ตาสัมผัสรูป เป็นต้น เกิดความรู้ขึ้น พอสิ่งนั้นผ่านไปความรับรู้นี้ก็ดับไปไม่ว่าจะรับรู้สิ่งใดย่อมพร้อมที่จะดับด้วยกันทั้งนั้น จะหาสาระแก่นสารและสำคัญว่าเป็นเราเป็นของเราที่ไหนได้กับขันธทั้งห้านี้

เรื่องของขันธทั้งห้านี้เป็นอย่างนี้ มีอย่างนี้ปรากฏอย่างนี้ และเกิดขึ้นดับไป ๆ สืบต่อกันอยู่เรื่อย ๆ อย่างนี้ตั้งแต่วันเกิดมาจนกระทั่งบัดนี้ หาสาระอะไรจากเขาไม่ได้

เลย นอกจากจิตใจไปสำคัญมันหมาย แล้วยึดมันถือมันในสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นตนเป็นของตน แล้วแบกให้หนักยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูกขึ้นมาจากภายในใจเท่านั้น ไม่มีสิ่งใดเป็นเครื่องตอบรับหรือเป็นเครื่องสนอง ความสนองก็คือสนองความทุกข์นั้นเอง เพราะความหลงของตนพาให้สนอง

เมื่อจิตได้พิจารณาเห็นสิ่งเหล่านี้อย่างชัดเจน ด้วยปัญญาอันแหลมคมแล้วนั้น รูปก็จริงตามรูปโดยหลักธรรมชาติประจักษ์ด้วยปัญญา เวทนา สุข ทุกข์ เจย ๆ ในส่วนร่างกายก็รู้ชัดตามเป็นจริงของมัน เวทนาทางใจคือความสุข ความทุกข์ เจย ๆ ที่เกิดขึ้นภายในใจ นั้นเป็นสาเหตุให้จิตสนใจพิจารณา แม้จะยังไม่รู้เท่าทันสิ่งนั้น สิ่งนั้นก็ยังคงเป็นเครื่องเตือนจิตให้พิจารณาอยู่เสมอ เพราะชั้นนี้ยังไม่สามารถที่จะรู้เท่าทันเวทนาภายในจิตได้ คือ สุข ทุกข์ เจย ๆ ภายในจิตโดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับเวทนาทางกาย

วิญญานก็สักแต่ว่าต่างอันต่างจริง นี่ชัดแล้วตามความเป็นจริง จิตหายสงสัยที่จะยึดจะถือสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นตนอีกต่อไป เพราะต่างอันต่างจริงแม้จะอยู่ด้วยกัน ก็เช่นเดียวกับผลไม้หรือไข่เราวางลงในภาชนะ ภาชนะก็ต้องเป็นภาชนะ ไข่ที่อยู่ในนั้นก็ไข่ ไม่ใช่อันเดียวกัน จิตก็เป็นจิตซึ่งอยู่ในภาชนะ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญานอันนี้ แต่ไม่ใช่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน หากเป็นจิตล้วน ๆ อยู่ภายในนั้น นี้เวลาแยกชัดเจนแล้วระหว่างชั้นกับจิตเป็นอย่างนั้น

ที่นี้เมื่อจิตได้เข้าใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อย่างชัดเจนหาที่สงสัยไม่ได้แล้ว ก็จะมีแต่ความกระดิกพลิกแพลงความกระเพื่อมภายในจิตโดยเฉพาะ ๆ ความกระเพื่อมนั้นก็คือสังขารอันละเอียดที่กระเพื่อมอยู่ภายในจิต สุขอันละเอียดที่ปรากฏขึ้นภายในจิต ทุกข์อันละเอียดที่ปรากฏภายในจิต สัญญาอันละเอียดที่ปรากฏขึ้นภายในจิตมีอยู่เพียงเท่านั้น จิตจะพิจารณาแยกแยะกันอยู่ตลอดเวลาด้วยสติปัญญา อัตโนมัตติ คือจิตชั้นนี้เป็นจิตที่ละเอียดมาก ปล่อยวางสิ่งทั้งหลายหมดแล้ว ชั้นชื่อว่าขั้นนี้ทำไม่มีเหลือเลย แต่ยังไม่ปล่อยวางตัวเองคือความรู้ แต่ความรู้ชั้นนี้ยังเคลือบแฝงด้วยอวิชชา

นั่นแหละท่านว่าอวิชชารวมตัว รวมอยู่ที่จิต หาทางออกไม่ได้ ทางเดินของอวิชชาก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อไปสู่รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส เมื่อสติปัญญาสามารถตัดขาดสิ่งเหล่านี้เข้าไปได้โดยลำดับ ๆ แล้ว อวิชชาไม่มีทางเดิน ไม่มีบริษัทบริวาร จึงยุบ ๆ ยิบ ๆ หรือกระดุกกระดิกอยู่ในตัวเอง โดยอาศัยจิตเป็นที่ยึดที่เกาะโดยเฉพาะ เพราะหาทางออกไม่ได้ แสดงออกเป็นสุขเวทนาอย่างละเอียดบ้าง

ทุกขเวทนาอย่างละเอียดบ้าง แสดงเป็นความผ่องใสซึ่งแปลกประหลาดอัศจรรย์อย่าง ยิ่งในเมื่อปัญญายังไม่รอบและทำลายยังไม่ได้บ้าง จิตก็พิจารณาอยู่ที่ตรงนั้น

แม้จะเป็นความผ่องใสและสง่าผ่าเผยเพียงไรก็ตาม ขึ้นชื่อว่าสมมุติจะละเอียด ขนาดไหนก็ต้องแสดงอาการอันใดอันหนึ่งขึ้นมาให้เป็นที่สะดุดจิต พอจะให้คิดอ่าน หาทางแก้ไขจนได้ เพราะฉะนั้น สุขก็ดีทุกข์ก็ดีอันเป็นของละเอียดเกิดขึ้นภายในจิตโดย เฉพาะ ตลอดความอัศจรรย์ ความสว่างไสวซึ่งมีวิชาเป็นตัวการ แต่เพราะความไม่ เคยรู้เคยเห็น เมื่อพิจารณาเข้าไปถึงจุดนั้นจึงหลงยึด และจึงถูกอวิชชาล้อมเอาอย่าง หลับสนิท โดยหลงยึดถือความผ่องใสเป็นต้นนั้นว่าเป็นเรา ความสุขนั้นก็เป็นที่เรา ความ อัศจรรย์นั้นก็เป็นที่เรา ความสง่าผ่าเผยที่เกิดขึ้นจากอวิชชาซึ่งฝังอยู่ในจิตนั้นก็เป็นที่ เรา เลยถือจิตทั้งอวิชชาเป็นเราโดยไม่รู้รู้สึกตัวเสียทั้งดวง

แต่ก็ไม่นาน เพราะอำนาจของมหาสติมหาปัญญาอันเป็นธรรมไม่นอนใจอยู่แล้ว คอยสอดคอยส่องคอยพินิจพิจารณาแยกแยะไปมาอยู่อย่างนั้น ตามนิสัยของสติปัญญา ชั้นนี้ กาลหนึ่งเวลาหนึ่งต้องทราบได้แน่นอน โดยทราบถึงเรื่องสุขที่แสดงขึ้นเล็ก ๆ น้อย ๆ อันเป็นเรื่องผิดปกติ ทุกข์แสดงขึ้นนิด ๆ หน่อย ๆ อย่างละเอียด ตามชั้นของ จิตก็ตาม ก็พอเป็นเครื่องสะดุดจิตให้ทราบได้ว่า เอ๊ะ ทำไมจิตจึงมีอาการเป็นอย่างนี้ ไม่คงเส้นคงวา ความสง่าผ่าเผยที่แสดงอยู่ในจิต ความอัศจรรย์ที่แสดงอยู่ในจิต ก็แสดงความวิปริตผิดจากปกติขึ้นมาเล็ก ๆ น้อย ๆ พอให้สติปัญญาชั้นนี้จับได้อยู่ นั้นเอง

เมื่อจับได้ก็ไม่ไว้ใจและกลายเป็นจุดที่ควรพิจารณาขึ้นมาในขณะนั้น จึงตั้งจิตคือ ความรู้ประเภทนี้เป็นเป้าหมายแห่งการพิจารณา เมื่อสติปัญญาชั้นนี้ได้จ่อลงไปถึงจุดนี้ ว่าเป็นอะไร สิ่งทั้งหลายได้พิจารณามาแล้วทุกสิ่งทุกอย่างจนสามารถอดอดอนมันได้ เป็นชั้น ๆ แต่ธรรมชาติที่รู้ ๆ ที่สว่างไสวที่อัศจรรย์นี้คืออะไร อันนี้มันคืออะไรกันแน่ สติปัญญาจ่อลงไปพิจารณาลงไป จุดนี้จึงเป็นเป้าหมายแห่งการพิจารณาอย่างเต็มที่ และจุดนี้จึงกลายเป็นสนามรบของสติปัญญาอัตโนมัติขึ้นมาในขณะนั้น ไม่นานนักก็ สามารถทำลายจิตอวิชชาดวงประเสริฐ ดวงอัศจรรย์สง่าผ่าเผยตามหลักอวิชชาให้แตก กระจายออกไปโดยสิ้นเชิง ไม่มีสิ่งใดเหลือค้างอยู่ในใจแม้ปรมาณูอีกต่อไป

เมื่อธรรมชาติที่เคยเสกสรรโดยไม่รู้ตัวว่าเป็นของประเสริฐอัศจรรย์เป็นต้น ได้ สลายตัวลงไปแล้ว สิ่งที่ไม่ต้องเสกสรรปั้นยอว่าเป็นของประเสริฐ หรือไม่ประเสริฐ ก็ ปรากฏขึ้นอย่างเต็มที่ ธรรมชาตินั้นคือความบริสุทธิ์ ความบริสุทธิ์นั้นเมื่อเทียบกับ จิต อวิชชาที่ว่าเป็นของประเสริฐเลิศเลอแล้ว จิตอวิชชาชั้นนี้จึงเป็นเหมือนกองขี้ควายกอง หนึ่งดี ๆ นี้เอง ธรรมชาติที่อยู่ใต้อวิชชาซึ่งหุ้มห่ออยู่นั้น เมื่อเปิดเผยตัวขึ้นมาแล้ว จึง

เป็นเหมือนทองคำธรรมชาติ ทองคำธรรมชาติกับทองชุบเคลือบ ๆ นั้น อันไหนมีคุณค่ากว่ากันเล่า แม้แต่เด็กอมมือก็ตอบได้ อย่าว่าแต่จะมามัวเทียบเคียงให้เสียเวลาและขายความงออยู่เลย

นี่ละการพิจารณาจิต เมื่อถึงขั้นนี้แล้วเป็นขั้นที่ตัดขาดจากภพจากชาติซึ่งมีอยู่กับจิต ตัดขาดจากอวิชชาต้นเหตุทั้งมวล อวิชชาปุจฉยา สงฺขารา ตัดขาดไปเป็นอวิชชาเตว อเสสวราคนิโรธา สงฺขารนิโรธา สงฺขารนิโรธา วิญญานนิโรธา.... เป็นต้น จนกระทั่ง เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส, นิโรโธ โหติ เมื่ออวิชชาดับแล้ว สังขารสมุทัยก็ดับและดับตาม ๆ กันไปตั้งท่านแสดงไว้นั้นแล สังขารที่ปรุงประจำชั้นนี้ก็กลายเป็นสังขารล้วน ๆ ไปไม่เป็นสมุทัย วิญญานที่ปรากฏขึ้นภายในจิตก็เป็นวิญญานล้วน ๆ ไม่เป็นวิญญานสมุทัย วิญญานปุจฉยา นามรูป, นามรูปปุจฉยา สฬายตนํ, สฬายตนปุจฉยา ผลสุโส อะไรที่เป็นรูปเป็นนาม เป็นสฬายตนะสัมผัสต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่เป็นหลักธรรมชาติของมันเอง ไม่ทำความกำเริบให้แก่จิตใจดวงเสร็จสิ้นไปแล้วนั้น จนกระทั่งถึง เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส, นิโรโธ โหติ. คำว่า เอวเมตสฺส เกวลสฺส สิ่งทั้งมวลที่กล่าวมานั้นได้ดับลงไปแล้วโดยสิ้นเชิง เรียกว่า นิโรธเต็มภูมิ

การดับกิเลสต้นเหตุอวิชชา ดับโลกดับสงสารจะดับที่ไหน ถ้าไม่ดับที่ตัวจิตซึ่งเป็นตัวโลกตัวสงสาร ตัวอวิชชาตัวเกิดแก่เจ็บตาย เชื้อของความให้เกิดแก่เจ็บตายก็ได้แก่ ราคะตัณhamีอวิชชาเป็นตัวสำคัญ มีอยู่ที่จิตดวงนี้เท่านั้น เมื่อดับอันนี้ให้ขาดกระเด็นออกไปจากจิตใจหมดแล้วก็ นิโรโธ โหติ เท่านั้น นี่แหละงานแห่งการประพฤติปฏิบัติตามหลักศาสนาของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้คงเส้นคงวา ไม่มีที่ใดยิ่งหย่อนในบรรดาหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้แล้วว่าจะไม่ทันกลมกลายของกิเลสประเภทต่าง ๆ เป็นไม่มี จึงเรียกว่าเป็น มัชฌิมาปฏิปทา เป็นธรรมที่เหมาะสมกับการแก้กิเลสทุกประเภทตลอดไป จนกิเลสไม่มีเหลือหลุดด้วยอำนาจแห่งมัชฌิมาปฏิปทานี้ จงพากันเข้าใจอย่างนี้

การปฏิบัติตนให้ถือธรรมข้อนี้ เพราะความพ้นทุกข์เป็นสิ่งที่มีความหมายต่อโลกทั้งสาม เราเห็นโลกทั้งสามนี้ว่าอะไรเป็นสิ่งวิเศษวิโสกว่าความหลุดพ้นแห่งใจจากทุกข์ทั้งมวลเล่า เมื่อทราบชัดด้วยเหตุผลแล้ว ความเพียรก็จะได้คืบหน้ากล้าตายต่อสงครามตายก็ตายไปเถอะ ตายด้วยการรบการพุ่งชิงชัยกับกิเลสอาสวะ ซึ่งเคยครอบงำหัวใจเรามา นาน ไม่มีธรรมบทใด ไม่มีเครื่องมือใดที่จะสามารถฟาดฟันหั่นแหลกกิเลสนี้ให้จมลงไปได้ เหมือนมัชฌิมาปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้แล้วนี้เลย

ฉะนั้นคำว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺจามิ จึงเป็นที่อบอุ่นใจ เป็นที่แน่ใจเป็นที่สนิทใจว่า ได้ทรงบำเพ็ญทั้งเหตุทั้งผล ทุกสิ่งทุกอย่างมาโดยสมบูรณ์ จึงได้นำธรรมมาสอนโลก

สุวาทาโต ภควตา ธมฺโม ก็ตรัสไว้ชอบแล้วด้วยความรู้อยิ่งเห็นจริงทุกสิ่งทุกอย่าง คือ ตรัสไว้ชอบทุกแง่ทุกมุมแล้ว สงฺฆิ สรณิ คจฺฉามิ พระสงฆ์สาวกท่านดำเนินตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าโดยไม่ย่อหย่อนอ่อนกำลัง จนสามารถคว้ากิเลสออกจากใจ กลายเป็นใจที่เลิศประเสริฐขึ้นมาเป็นสรณะของพวกเรา ก็ไม่พ้นจากการปฏิบัติตามหลักปฏิบัติเหล่านี้เลย ด้วยเหตุนี้ขอให้เราทั้งหลายจงฟังให้ถึงใจ อย่าสนใจใฝ่หาเรื่อง หลอกเรื่องลวง เรื่องปลอมแปลงทั้งหลายซึ่งมีเต็มโลกเต็มสงสาร ให้สนใจใฝ่ธรรมของจริงปฏิบัติของจริง เราจะเห็นของจริงขึ้นกับใจไปเรื่อย ๆ ในท่ามกลางแห่งของปลอม ซึ่งมีอยู่ภายในใจและมีอยู่เต็มโลก อย่าพากันสงสัยจะเป็นความอาลัยเสียตายกิเลสไม่มีที่สิ้นสุด

การปฏิบัติธรรมให้มุ่งทางด้านนามธรรม คือ คีล สมาธิ ปัญญา เป็นสำคัญยิ่งกว่าด้านวัตถุ ด้านวัตถุนั้นพอเป็นพอไปเพียงได้อาศัยก็พอแล้ว อยู่สถานที่ใด คนเราเกิดมาจากมนุษย์ มาเป็นพระก็มาจากคน คนเขามีบ้านมีเรือน พระก็จำต้องมีที่พักที่อาศัยพอบรรเทาเป็นธรรมดา ควรทำพอได้อาศัยเท่านั้น อย่าทำให้หรุหระ อย่าทำแข่งโลกแข่งสงสารมันเป็นการสั่งสมกิเลสขึ้นมา ปราภฏชื้อลือนามไปในทางโลก ไปในทางกิเลสหัวเราะเยาะ ให้ปราภฏชื้อลือนามด้วยศีล ด้วยสมาธิ ด้วยปัญญา ศรัทธา ความเพียร ให้ปราภฏชื้อลือนามในการบำเพ็ญแก้หรือถอดถอนตน ให้พ้นจากกิเลสกองทุกข์ในวิภวสงสาร นี้ชื่อว่าเป็นผู้เพิ่มอำนาจวาสนาของตนโดยตรงอย่างแท้จริง อย่าได้ละความพากเพียรของตน จงเอาให้ตลอดรอดฝั่งแห่งวิภวานวิภวุ่นให้ได้ในชีวิตอัตภาพนี้ ซึ่งเป็นที่แน่ใจกว่ากาลสถานที่และอัตภาพอื่นใด

และอย่าลืมเวลาไปที่ไหน ๆ อย่าเป็นบักการก่อสร้าง ไปที่ไหนก่อสร้างยุ่งไปหมด และเป็นบักก่อสร้างทั่วไปหมดหน้าอืดหนาระอาใจ พอมองเห็นหน้ากัน เป็นยังงั้ ศาลา เป็นยังงั้โรงเรียนจนเสร็จแล้วยัง ลิ่นเงินเท่าไร เวลาจะมีงานที่ไรและมีงานอะไร ๆ กว้านบ้านกว้านเมืองกวานบ้านกวานเมืองเขา ให้ต้องมาลิ่นเปลื้องวุ่นวายด้วยอยู่ไม่หยุดหย่อน ให้เขาพอมีเงินและผ่อนเงินทองเข้าถุงบ้าง เขาเสาะแสวงหามาแทบล้มแทบตาย เพียงได้ทำได้ลืบมาแทนที่จะเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง เลี้ยงลูกเลี้ยงเมีย เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงหลานเลี้ยงเหลนและสิ่งจำเป็นอื่น ๆ บ้าง และทำบุญให้ทานตามอัยาศัยบ้าง กลับกลายเป็นกวาดเอามาช่วยพระเพราะการเรียโรบกวาน จนหมดไม้หมดมือและยุ่งไปตาม ๆ กัน นี่มันเป็นศาสนากวานบ้านกวานเมือง ซึ่งพระพุทธเจ้าไม่พาทำและไม่สั่งสอนให้ทำอย่างนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายเข้าใจเอาไว้ว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้พาทำอย่างนี้ นี่มันศาสนวัตถุ ศาสนเงิน มิใช่ศาสนธรรมตามเยี่ยงอย่างของศาสดา

เราดูซิ กฎีของพระหลังเท่าภูเขาอินทนนท์นี่ หลังหนึ่งมีกี่ชั้น สูงจรดฟ้าโน่น ทรูหรานาดไหน มันน่าสลดสังเวชขนาดไหน แม้แต่กฎีผมนี่ผมก็ยังไม่อดละอายไม่ได้ เหมือนกันทั้ง ๆ ที่ผมก็จำใจอยู่ ผมต้องทนละอายหน้าด้านเอาบ้าง เพราะเขาส่งเงินมาให้ทำโดยไม่บอกไว้ล่วงหน้าก่อน ละอายตัวเองที่ขอทานเขามากินประจำชีวิต แต่กฎีหอปราสาทในแดนสวรรค์สู้ไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่เขาผู้ให้ทานอยู่กระต๊อบหลังเท่ากำป็นนี่ ที่ถูกที่เหมาะสมกับพระผู้เห็นภัยเป็นนิสสัย ที่พักที่อยู่ อยู่ที่ไหนอยู่เถอะ พอหลวมตัวนอนได้นั่งได้แล้วอยู่ไปเถอะ แต่เรื่องการทำความพากเพียรนั้นขอให้มีความหนักแน่นมั่นคง มีความขยันหมั่นเพียรบึกบึน

อย่าให้เสียเวลาเพราะงานใด ๆ มาเป็นอุปสรรคได้ เพราะงานนอกนั้นส่วนมากมันเป็นงานทำลายงานจิตตภาวนาเพื่อฆ่ากิเลสทำลายกิเลส ซึ่งเป็นงานใหญ่โตประจำตัวประจำใจของพระผู้มุ่งต่อแดนหลุดพ้น ไม่เยื่อใยในการกลับมาเกิดมาตายเพื่อแบกหามกองทุกข์น้อยใหญ่ในภพชาตินั้น ๆ อีกต่อไป ภัยใดไม่เท่าภัยที่กิเลสครอบหัวใจ บังคับดูไลให้เป็นไปได้ทุกอย่างที่ธรรมไม่พึงประสงค์ ทุกข์ใดไม่เท่าทุกข์ของคนมีกิเลสกดคอไม่สู้กับกิเลสคราวบวชนี้จะสู้เวลาตายแล้วได้หรือ ความเป็นอยู่ของชีวิต ธาตุชั้นนั้นพออดพอทนได้ แต่ขออย่าทนให้กิเลสกดคอต่อไป เป็นความไม่เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับพระลูกศิษย์ตถาคต

อะไร ๆ จะพอเป็นพอไปหรือขาดแคลนขนาดไหน ขอให้เล็งพระตถาคตเป็นสรณะอยู่เสมอ อย่าให้สิ่งไม่จำเป็นสำหรับพระทรูหรามากเกินเหตุเกินผล เช่น สร้างอะไรก็สร้างเสียจนแข่งโลกแข่งสงสารเขา จนกลายเป็นบ้ำชื่อเสียงเกียรติยศแบบลม ๆ แล้ง ๆ แต่ธรรมหากบรอกใจพอพื่นจากสลบไสบบ้างไม่สนใจสร้างกัน โลกเขาอยู่บ้านหลังเล็ก ๆ เพียงไอจามก็จะล้ม อยู่กระท่อมห้อมห่อ ได้อะไรมาก็อุตสาห์แย่งปากแย่งท้องแย่งลูกหลานมาทำบุญให้ทานกับพระ แต่พระอยู่ตึกอยู่ร้านที่ชั้น หูหรธาโอ้อายิ่งกว่าพระมาจากแดนสวรรค์ เหมือนไม่ใช่คนที่เคยอยู่บ้านกับพ่อ-แม่หลังเล็ก ๆ มาก่อนไปบวชเป็นพระเลย ทั้งไม่ทราบว่ามีอะไรเป็นเครื่องประดับประดับประดาตกแต่งแข่งกับโลกเขา มันน่าละอายโลกเขายิ่งกว่าลูกสะไภ้ละอายย่าขณะจาม เผลอผายลมทางทวารล่างหลุดออกอย่างแรงแทบสลบไป ทั้ง ๆ ที่ศีระะโล้น ๆ ไม่ได้คิดถึงศีระะตนบ้างเลย มิใช่มันด้านเกินไปแล้วหรือพวกเรานะ นั่นไม่ใช่หลักของศาสนาที่สอนให้นักบวชแก้กิเลส เพราะความเห็นภัยในสิ่งประโลมโลก รกรูรุงแก่ศาสนาและหัวใจพระเรา จึงขออย่าพากันคิดกันทำ จงทำความรู้สึกตัวไว้เสมอ นี้ไม่ใช่หลักธรรมเพื่อแก้กิเลสให้เห็นประจักษ์ใจ แต่เป็นเครื่องส่งเสริมให้พระล้มตัวเมามัวมั่วสุมกับเรื่องของกิเลส ซึ่งไม่ใช่เรื่องของพระ

หลักธรรมของพระแท้อันดับหนึ่ง รุกขมูลเสนาสน์ นิสฺสหาย ปพฺพชฺชา. ตตฺเต ยาวซีว อฺสุสาโท กรณียโธ บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาแล้วให้เธอทั้งหลายเที่ยวอยู่ตามรุกขมูล ร่มไม้ ชายป่าชายเขา ตามถ้ำ เงื้อมผา ที่แจ้ง ลอมฟาง อันเป็นสถานที่เหมาะสมแก่การฆ่ากิเลสทำลายกิเลสให้สิ้นซากไปจากใจเถิด จงอุตส่าห์พยายามทำอย่างนี้จนตลอดชีวิตนะ นอกนั้นเป็นสิ่งเหลือเฟือ ดังที่ว่า อติเรกลาโภ เป็นต้น เป็นสิ่งนอกจากความจำเป็นอันดับแรก

งานที่ทรงให้ทำก็ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา นอกจากนั้นก็ว่าไปถึงอาการ ๓๒ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ ปอด พังผืด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ซึ่งมีอยู่กับตัวเรา ท่านทั้งหลายจงพยายามคลี่คลายสิ่งเหล่านี้ให้เห็นแจ้งชัดเจนตามหลักความจริงที่มันมีอยู่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ท่านทั้งหลายเมื่อได้ทำงานนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยสติปัญญาอันเต็มภูมิของวิบุรุษแล้ว ความหลุดพ้นจากทุกข์อันเป็นสมัตติมหาศาลนั้น จะเป็นของท่านทั้งหลายเอง นั่นฟังซิ มันห่างไกลกันไหมกับพวกเราที่ชอบสะดวกสบายกับของเศษ ๆ เเดน ๆ ที่ท่านสอนให้ละให้ทิ้งด้วยธรรมทุกบาททุกบาททุกปีภูณะ

พวกเรานี้มันเป็นคู่แข่งศาสนธรรมเสียเอง อะไรที่ธรรมตำหนิมันกลับทรูหราไปหมด ประชาชนญาติโยมสู้ไม่ได้ ของดิบของดีเขาเอามาทำบุญให้ท่าน เขากินอะไรใช้อะไรก็พอทำเนา ขอให้ได้ของดีมาทำบุญให้ท่านพระก็เป็นทีพอใจตามนิสัยของนักแสวงบุญ แต่พระเรากลับเป็นนักทรูหรา กุฎิก็อยู่ดี ๆ เครื่องใช้ไม้สอยก็มีแต่ของดิบของดี นอกจากนั้นยังมีวิทยุ ยังมีเทวทัตโทรทัศน์ และยังมีรถยนต์กลไกแถมเข้าไปอีก ดูตามหลักธรรมวินัยของพระเราแล้วน่าสลดสังเวชเหลือประมาณ ทำไมพากันคิดฆ่าพระพุทธเจ้าแบบสด ๆ ร้อน ๆ ได้ลงคอ ด้วยความโอ้อ่าทำใหญ่ของพระ อันเป็นความตื้อตันไม่ยอมรู้สึกตัวเลย มันน่าละอายที่สุด

ทุกท่านขอให้คำนึงเรื่องเหล่านี้ให้มาก ถ้าเราบวชเพื่ออุทิศต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จริง ๆ มิใช่บวชมาเพื่อเป็นคู่กรรมคู่เวรต่อศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า ขอให้คำนึงถึงอรรถถึงธรรม ถึงการดำเนินของพระพุทธเจ้ายิ่งกว่าเรื่องใด ๆ สมัยใดก็ตามไม่มีเยี่ยมยิ่งกว่าพุทธสมัย ธรรมสมัย สังฆสมัย ที่พาดำเนินมา อันนี้เป็นหลักใหญ่โตมาก ให้ท่านทั้งหลายจงประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธสมัยเถิด ผลอันชุ่มเย็นพึงใจจะเป็นที่ยอมรับกับหลักแห่งสวากขาตธรรม นียยานิกธรรม ไม่มีทางสงสัย

นี่ก็ได้ปฏิบัติมาพอสมควร เป็นผู้ย่อยผมก็เคยได้เป็น ไปศึกษาอบรมกับครูบาอาจารย์ เฉพาะอย่างยิ่งท่านอาจารย์มั่น ฟังจริง ๆ ฟังท่านพูด ท่านจะพูดที่เล่นที่จริงเป็นธรรมดาของลูกศิษย์กับอาจารย์ เราจะไม่มีฟังเล่น จะมีแต่ฟังจริงอย่างฟังใจตลอด

มา มีความเคารพรักความเลื่อมใส ความกลัวท่านมากที่สุด ยึดเอาทุกแง่ทุกมุม ที่จะพึงประพฤติปฏิบัติได้ ได้มาสั่งสอนลูกศิษย์ลูกหานี้ก็เพราะอำนาจครูบาอาจารย์ที่ท่านให้การสั่งสอนมา

เพราะฉะนั้นการปฏิบัติในวัดของเรานี้ แม้จะผิดแผกแตกต่างกับวัดทั้งหลายบ้าง ผมก็แน่ใจตามหลักเหตุผลและหลักธรรมวินัย จึงไม่สะทกสะท้าน ผมไม่ได้คิดว่าเป็นการทำผิด เพราะมีแบบฉบับที่ได้รับมาจากศาสนธรรม และจากครูบาอาจารย์ทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบฉบับมาดั้งเดิมอยู่แล้ว จึงได้พาหมู่เพื่อนดำเนินเรื่อยมาอย่างนี้ ผิดถูกประการใดจะต้องพูดกันตามหลักเหตุผล ความเกรงอกเกรงใจกันนั้นเป็นเรื่องของโลกเป็นเรื่องของบุคคล ไม่ใช่เรื่องของธรรมของวินัยอันเป็นหลักดำเนินตายตัวด้วยกัน การพูดกันโดยอรรถโดยธรรมเพื่อให้เป็นที่เข้าใจและปฏิบัติถูกนั้นเป็นธรรมแท้ เพราะฉะนั้น คำว่า ลูบหน้าปะจมูกจึงไม่มีในธรรมทั้งหลายของผู้มุ่งต่อธรรมด้วยกัน

การแสดงธรรมก็เห็นสมควรขอยุติเพียงแค่นี้